

ГРАБОВИЙ В. В.,

юрист

(Державна фіскальна служба України)

УДК 340.158**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОЛГОСПНОЇ ВЛАСНОСТІ В УРСР**

У статті розглянуто історичну динаміку правової охорони колгоспної власності та виділено три періоди, які різняться за напрямками правотворчості в цій сфері. Показано, що на першому етапі проходив підготовчий процес із формування колгоспної власності; другий етап характеризувався посиленням кримінального складника за правопорушення, пов'язані з майном колгоспів; особливістю третього етапу була стабілізація законодавства з охорони майна колгоспів шляхом надання їм статусу юридичних осіб, права звертатися до суду та права вимагати від інших підприємств і фізичних осіб компенсації шкоди.

Ключові слова: *СРСР, колгоспна власність, правова охорона, УРСР, органи влади, нормативно-правовий акт.*

В статье рассмотрена историческая динамика правовой охраны колхозной собственности и выделены три периода, которые различаются по направлениям правотворчества в этой сфере. Показано, что на первом этапе проходил подготовительный процесс по формированию колхозной собственности; второй этап характеризовался усилением уголовной составляющей за правонарушения, связанные с имуществом колхозов; особенностью третьего этапа была стабилизация законодательства по охране имущества колхозов путём предоставления им статуса юридических лиц, права обращаться в суд и права требовать от других предприятий и физических лиц компенсации вреда.

Ключевые слова: *СССР, колхозная собственность, правовая охрана, УССР, органы власти, нормативно-правовой акт.*

The article discusses the historical dynamics of legal protection of collective-farm property and identifies three periods that differ in the directions of law-making in this area. It is shown that at the first stage the preparatory process for the formation of collective-farm property was held; the second stage was characterized by an increase in the criminal component for offenses related to the property of the collective farms; feature of the third stage was the stabilization of legislation on the protection of collective farms property by granting them the status of legal entities, the right to apply to the court and the right to demand compensation for harm from other enterprises and individuals.

Key words: *USSR, collective farm property, legal protection, Ukrainian SSR, authorities, regulatory act.*

Вступ. Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю корінного поліпшення роботи сільськогосподарських підприємств в Україні. На сьогодні склалася критична ситуація з організацією діяльності сільгосппідприємств через низьку ефективність чинного законодавства в цій сфері. Звичайним явищем стали факти крадіжок, пошкодження, незаконного заволодіння майном сільгосппідприємств, рейдерські захоплення, що різко знижує ефективність роботи таких підприємств. З метою підвищення юридичної відповідальності

за майнові злочини в цій сфері доцільно звернутись до історичного досвіду, накопиченого в радянський період. Серед правових заходів важлива роль нині відводиться юридичній відповідальності, яка є однією з форм прояву державного примусу, що застосовується в необхідних випадках до правопорушення майнових відносин. Таким чином, необхідність та актуальність виділення проблеми юридичної відповідальності колгоспників за порушення трудової дисципліни як окремого й самостійного об'єкта дослідження зумовлювалось підвищенням економічної та політичної зацікавленості радянської держави в посиленні охорони трудових правовідносин від будь-яких порушень трудової дисципліни, а також у зміцненні правомірної поведінки всіх учасників названих правовідносин. У радянський період абсолютна більшість сільськогосподарських земель були передані колгоспам, тому виникла необхідність прийняття нормативно-правових актів, що регламентували відповідальність за правопорушення, пов'язані з власністю. Складність цієї теми пов'язана з тією обставиною, що правова регламентація охорони власності проводилася на підставі нормативно-правових актів, прийнятих всесоюзними та республіканськими органами державної влади, тому вони потребують окремого розгляду.

Аналіз публікацій показує, що питанням охорони колгоспного майна було присвячено значну кількість робіт С.Б. Байсалова, Г.С. Башмакова, А.Г. Первушина, В.А. Пруднікова, К.А. Шайбекова, Г.В. Чубукова, В.З. Янчука та інших учених. У роботах Ю.А. Вовка, В.В. Петрова, М.С. Сахіпова знайшли відображення окремі аспекти матеріальної відповідальності колгоспників за шкоду, заподіяну порушенням трудової дисципліни. Незважаючи на значну кількість таких праць, питання історичного розвитку відповідальності за правопорушення, пов'язані з майном колгоспів, розглядались побіжно під час дослідження більш загальних питань. Фрагментарно ця проблема вивчалася такими вченими, як І.Г. Брага, Г.Ф. Добровольський, В.Л. Мунтян, І.Ф. Панкратов, А.Г. Первушин, Н.Т. Разгельдєєв, В.І. Романов, Н.В. Сторожев, Н.І. Тітова та інші. З огляду на це необхідне проведення більш детального дослідження історії правової охорони колгоспної власності.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження історичної динаміки юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з майном колгоспів, у часи існування УРСР.

Результати дослідження. Виклад матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що нормативно-правові акти, прийняті в СРСР, були джерелом права на території, підконтрольній більшовицькій владі, на якій діяли формально незалежні органи державної влади УРСР. Проведення періодизації розвитку норм юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з майном колгоспів, дає змогу виділити такі три періоди: а) зародження (1919–1930 рр.); б) формування (1930–1964 рр.); в) стабілізація (1964–1991 рр.).

Перший період (1919–1930 рр.) – зародження, що починається з 1919 р. після встановлення радянської влади з одночасним розробленням і прийняттям статутів сільськогосподарських об'єднань. Одним із перших нормативно-правових актів став «Нормальний устав сільськогосподарських виробничих комун», прийнятий Народним комісаріатом земельних справ (далі – Наркомзем) РРФСР у лютому 1919 р., який у травні був замінений на «Нормальний устав трудових землеробських артілей», де розглядались питання охорони власності таких об'єднань. Наступним кроком стало прийняття в 1919 р. «Зразкового статуту сільськогосподарського виробничого товариства», прийнятого Радою всеросійських кооперативних з'їздів, а в 1922 р. – «Тимчасового статуту сільськогосподарського виробничого колективу», до змісту якого входили норми з майнової відповідальності за його порушення. Загалом у 1923 р. Наркомзем РРФСР затвердив 14 зразкових статутів різноманітних сільськогосподарських об'єднань (трудова землеробська артілі, кредитного товариства, товариства з обробки землі, товариства з тваринництва), які були взяті за основу діяльності аналогічних об'єднань на території УСРР. Основною метою цих документів була правова регламентація діяльності колективних господарств, завданням яких була сумісна обробка землі та використання їх власності.

У цей історичний період Статут сільськогосподарської артілі став зводом правил діяльності колгоспів, який визначав цілі, завдання й порядок діяльності колгоспу, способи ве-

дення суспільного господарства, порядок використання майна, його збереження, організації колективної праці, розподілу колгоспних доходів, права й обов'язки членів артілі, їх юридичну відповідальність у разі правопорушення. Характерною рисою перших статутів була регламентація переходу від одноосібного господарства до нової форми ведення сільського господарства, яка отримала назву «колгосп», що мав сумісну власність. У цей історичний період статuti не включали низку найважливіших положень про принципи організації й діяльності колективних господарств, а також про принципи організації праці, розподілу колгоспних доходів та використання майна.

Другий період (1930–1964 рр.) – формування норм юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з майном колгоспів; розпочався із затвердження 1 березня 1930 р. Радою Народних Комісарів (далі – РНК) СРСР і Президією Центрального Виконавчого Комітету (далі – ЦВК) СРСР «Зразкового статуту сільськогосподарської артілі» (далі – «Зразковий статут») [1]. Документ передбачав охорону майна колгоспів, знищення меж, передачу робочої худоби в сумісну власність, сільськогосподарського реманенту, насінневих запасів для спільного ведення сільського господарства. У цей історичний період комуністична влада проводила політику, спрямовану на масову колективізацію сільськогосподарського виробництва з метою отримання максимальних доходів. З метою вирішення цього завдання організовано 1-й Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників у 1933 р. та 2-й – у 1935 р. Згідно з усталеною традицією в СРСР на Всесоюзному з'їзді колгоспників приймався «Зразковий статут», який підлягав затвердженню сумісною Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б), після чого цей документ ставав нормативно-правовим актом. На основі «Зразкового статуту» кожний колгосп мав розробити й затвердити власний статут.

З огляду на ту обставину, що селяни масово відмовлялись від вступу до колгоспів, ЦВК та РНК 25 червня 1932 р. прийняли Постанову «Про революційну законність». Згідно із цим нормативно-правовим актом перед прокуратурою ставилися завдання з вжиття заходів до селян, які не бажали вступати до колгоспів і передавати їм своє майно, а також цьому каральному органу доручався нагляд за боротьбою із самовільним розпоряджанням та крадіжками колгоспної власності.

З метою захисту державної, колгоспної й кооперативної власності 7 серпня 1932 р. РНК і ЦВК СРСР прийняли Постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Згідно із цим актом особи, які здійснювали замах на таку власність, розглядались як вороги народу, у зв'язку із чим п. 2 Постанови «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» вводив вищу міру покарання за ці злочини, а за пом'якшуючих обставин – позбавлення волі не менше, ніж на 10 років, із конфіскацією майна. На додаток п. 3 акта забороняв амністію до таких злочинців.

Наступним нормативно-правовим актом стала Постанова ЦВК СРСР «Про зміцнення колгоспів» від 30 січня 1933 р., у якій вказувалося, що з метою охорони колгоспного майна місцеві органи державної влади повинні були забезпечити правильний добір і призначення відповідальних осіб на керівні посади. Такий же підхід необхідно було використовувати під час призначення на посади рахівників, бухгалтерів, вагарів і тих посадових осіб, хто відав обліком колгоспного майна.

Упорядкування виробничої діяльності колгоспів потребувало адміністративно-правової охорони колгоспної власності, що знайшло відображення в сумісній Постанові ВУЦВК та РНК УРСР «Про заборону місцевим органам влади, іншим державним і громадським організаціям самовільно розпоряджатись майном, продукцією і грошима колгоспів» від 4 червня 1933 р. Як вказувалося у цій постанові, колгоспи повинні були на свій власний розсуд розпоряджатись майном, продукцією, сплачуючи при цьому податки до бюджету.

З метою закріплення нової політики в колгоспній сфері 17 лютого 1935 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) затвердили новий «Зразковий статут сільськогосподарської артілі», у якому були зафіксовані положення з охорони колгоспного майна [2]. Водночас у документі знайшли відображення лицемірні заяви комуністичної влади стосовно того, що артільна форма госпо-

дарства на цій стадії є «єдино правильною формою колгоспного будівництва». Статут детально визначав правове становище колгоспу, майнові питання, членство в колгоспі, право колгоспної власності, виробничо-господарську, фінансову діяльність, розподіл валової продукції й доходів колгоспу, організацію та оплату праці, управління справами колгоспу тощо.

Процес формування колгоспної власності та необхідність її збереження отримали свою законодавчу основу у вигляді Постанови РНК СРСР «Про впорядкування фінансів та обліку в колгоспах» від 27 березня 1935 р. Згідно із цим нормативно-правовим актом на державні органи, що здійснюють державний контроль і керівництво діяльністю колгоспів, покладено обов'язок зі збереження майна, перевірки стану фінансів та обліку й документальних ревізій усієї фінансово-господарської діяльності.

З метою подальшого наступу на права трудящих шляхом зменшення їх залежності від колгоспів РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 27 травня 1939 р. прийняли Постанову «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання». Цим нормативно-правовим актом встановлювались заходи відповідальності за передачу колгоспних земель їх членам в оренду. Згідно із цією постановою керівники колгоспів за передачу землі несли дисциплінарну, партійну, а в разі передачі в оренду значних земельних ділянок навіть кримінальну відповідальність.

Іншим нормативно-правовим актом, спрямованим на збереження колгоспного майна, стала Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи щодо ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» від 19 вересня 1946 р. Цим документом встановлювались заходи адміністративно-правової охорони власності з одночасним захистом майнових інтересів колгоспів. Ця постанова була одним із важливих нормативно-правових актів, що регулював охорону колгоспної власності в подальший історичний період.

Актом, який регламентував захист державного й громадського майна, став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» від 4 червня 1947 р. Ним встановлювалась кримінальна відповідальність за крадіжку, привласнення, розтрату або інше розкрадання державного, громадського й колгоспного майна, а також за недонесення органам влади про достовірно відоме підготовлюване або вчинене розкрадання такого майна. Згідно з п. 2 наведеного акта найсуворіша санкція передбачалася за розкрадання державного майна, що здійснюється повторно, групою осіб або у великих розмірах, – ув'язнення у виправно-трудовому таборі на строк від 10 до 25 років із конфіскацією майна.

Радянські керівники як ефективний засіб боротьби з правопорушеннями в більшості випадків намагались використовувати заходи кримінальної відповідальності. Доказом цього положення є Постанова Ради Міністрів СРСР «Про факти тяганини при розслідуванні органами прокуратури справ про порушення Статуту сільськогосподарської артілі» від 11 липня 1952 р. Як вказувалось у цьому нормативно-правовому акті, органи прокуратури в деяких випадках використовували штрафні санкції в разі нанесення збитків майну колгоспів та не застосовували заходи кримінальної відповідальності. З огляду на це перед такими органами ставилося завдання прискорення розслідування цих злочинів та швидкого притягнення винних до відповідальності.

Постановою Ради Міністрів СРСР «Про матеріальну відповідальність осіб, винних у загибелі або розкрадання худоби, що належить колгоспам та радгоспам» від 17 лютого 1954 р. передбачалася можливість для осіб, винних у загибелі худоби, відшкодувати шкоду в натурі шляхом здачі колгоспу рівноцінної худоби. У випадках, коли майнова шкода є результатом злочину (розкрадання худоби або іншого майна колгоспу), колгоспники повинні нести матеріальну відповідальність, а в разі нанесення значних збитків – кримінальну відповідальність.

Подальшим розвитком юридичної відповідальності за злочини у сфері охорони майна колгоспів став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за потрапи посівів у колгоспах і радгоспах» від 11 січня 1955 р. [3]. Згідно з ним власники худоби зобов'язані відшкодувати збитки, нанесені потравами, та уплатити штраф у встановлених розмірах.

Документ встановлює відповідальність не лише власників худоби, а й пастухів, конюхів, чабанів та інших працівників ферм, на відповідальності яких перебуває колгоспна худоба, худоба радгоспу або іншого державного чи громадського господарства. Пункт «г» цього указу встановлює відповідальність за проїзд посівами або насадженнями та накладає відповідальність на винних у цьому осіб. З винних стягується штраф за проїзд посівами чи насадженнями: на гужовому транспорті – у розмірі до 50 руб., а за проїзд на автомобілі, тракторі, комбайні та інших машинах – до 100 руб. Проїзди на транспорті можуть заподіяти колгоспу збиток у ще більших розмірах, ніж потрави худобою, тому колгосп має право стягувати збитки також із тих осіб, хто є винуватцями в проїзді посівами або насадженнями. У цих випадках відшкодування збитків відбувалось на основі ст. 403 Цивільного кодексу РРФСР.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за потрави посівів у колгоспах і радгоспах» значно посилив адміністративно-правову охорону колгоспної власності, розширив права місцевих рад депутатів трудящих. Проте в процесі його застосування виявилось, що окремі його норми потребують удосконалення. Наприклад, вважалося непотрібним затримувати худобу й птицю, які зробили потраву посівів чи пошкодження насаджень, після оформлення акту аж до відшкодування збитків (ст. 1), якщо відомо, кому худоба або птиця належить. Практика показала, що після такого затримання виникають цивільні справи про повернення колгоспу вартості витраченого корму та догляду за затриманою худобою чи птицею, а також про задоволення зустрічних претензій їх власників тощо.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за потрави посівів у колгоспах і радгоспах» не регулює питання про те, за якими цінами необхідно встановлювати розмір збитку, заподіяного потравами. Верховний Суд СРСР дотримувався практики, згідно з якою в разі задоволення позову суди повинні зобов'язувати відповідачів відшкодувати збиток від потрави в натурі, і лише за неможливості стягнути натурою – стягувати вартість потравленого за ринковими цінами. Хоча за встановленим указом порядком збиток стягується не народним судом, а в адміністративному порядку, ця зміна, на думку радянських юристів, не повинна впливати на порядок встановлення розміру збитків у випадках, коли неможливо задовольнити позов. Аналізований акт поклав примусове стягнення збитків з осіб, які відмовились від добровільної сплати, на сільські, селищні та міські ради депутатів трудящих. Проте практика застосування цього методу показала, що він не може бути здійснений згаданими органами, у зв'язку із чим Постановою Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок примусового стягнення збитків, накладеного у відповідності з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 січня 1955 р. «Про відповідальність за потрави посівів в колгоспах і радгоспах» від 25 грудня 1956 р. було рекомендовано встановити порядок примусового стягнення збитків і штрафу.

Постановою Президії Верховної Ради УРСР від 20 лютого 1957 р. на території республіки був установлений судовий порядок стягнення збитків і штрафу. У той історичний період суди приймали до свого розгляду справи про стягнення збитків та штрафу за письмовою заявою голови колгоспу, а справи про стягнення штрафів за проїзд посівами й насадженнями – за письмовою заявою органів міліції.

Нове керівництво СРСР почало зміни в політиці стосовно колгоспів, тому 6 березня 1956 р. прийняло сумісну Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, згідно з якою колгоспам надано право вносити зміни до Статуту артілі, самостійно вирішувати питання про розміри присадибних ділянок колгоспних дворів залежно від трудової участі членів цих дворів у роботі колгоспу. У документі вказувалось, що деякі прокурори, виходячи з формального розуміння закону, підтримують осіб, які не брали жодної участі в колгоспному виробництві та яким колгосп зменшив присадибну ділянку.

Аналогічним чином 9 березня 1955 р. комуністичне керівництво прийняло Постанову РМ СРСР і ЦК КПРС «Про зміну практики планування сільського господарства», що поширила права колгоспів у сфері планування посівних площ, використання власності та розвитку тваринництва [4]. Колгоспи отримали право самі визначати розміри присадибних ділянок, вирішувати питання своєї власності, встановлювати мінімум трудоднів.

У березні 1958 р. прийнятий Закон «Про подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машино-тракторних станцій». Згідно з ним колгоспи зобов'язувались ефективно використовувати свою власність, а їх члени звільнялися від сплати сільгосподатку та отримували щомісячне грошове авансування.

З метою юридичного захисту майна колгоспів 31 травня 1960 р. ЦК КП України та Рада Міністрів УРСР прийняли Постанову «Про юридичне обслуговування колгоспів Української РСР». В акті вказувалось на факти низької ефективності роботи правлінь колгоспів із причини нераціонального використання майна та наявності значної дебіторської заборгованості колгоспам, яка на 1 січня 1960 р. становила в республіці 125 млн крб. Водночас у цій постанові зазначалося, що колгоспи нерідко пропускають строки позовної давності та витрачають право на відшкодування збитків.

Іншим нормативно-правовим актом стала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому зміцненню економіки і фінансового стану колгоспів» від 10 січня 1961 р. Згідно з нею колгоспи повинні були ефективно використовувати майно та усунути недоліки, що мали місце у використанні колгоспних грошей, а також визначити шляхи усунення цих недоліків. Як вказувалось у постанові, у багатьох колгоспах були виявлені серйозні порушення у витрачанні колгоспних коштів. Зокрема, були факти витрачання грошей поза банком, передачі в оренду майна, видачі під звіт для придбання різних матеріалів у приватних осіб, витрачання грошей на високу оплату керівних працівників колгоспів, створення робочої сили за недостатньої завантаженості своїх колгоспників тощо.

Основні рішення у сфері діяльності колгоспів, згідно з існуючим в СРСР порядком, приймалися на з'їздах та пленумах ЦК КПРС. Так, відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про відповідальність за забезпечення колгоспів і радгоспів насінням» від 20 січня 1961 р. встановлювалась відповідальність за збереження майна й насіння, а голови колгоспів за такі дії притягувались до суворой відповідальності – звільнялися з посад, виключалися з партії з передачею справ до суду. З метою посилення охорони насіння та майна ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР визнали за необхідне, щоб кожний колгосп увів спеціальну шнурову книгу обліку насіння із зазначенням його кількості та якості, яким насінням засіяні окремі поля, яка урожайність тощо. Недопустимим явищем є розкрадання й розбазарювання майна, кормів у колгоспах, що стримує дальший розвиток тваринництва та істотно впливає на його продуктивність.

Для роз'яснення порядку стягнення збитків Пленум Верховного Суду СРСР затвердив постанову від 26 березня 1960 р., у якій зазначалося, що розмір шкоди, який підлягає відшкодуванню, визначається, виходячи з дійсної шкоди колгоспу, а не з упущеної вигоди. Практика стягнення шкоди, заподіяної колгоспному майну, повинна враховувати всі обставини та визначати вину окремих осіб. При цьому суди повинні керуватися ст. 457 Цивільного кодексу РРФСР та відповідними статтями цивільних законів інших союзних республік, де йдеться про обов'язок відшкодувати шкоду в натурі, надати майно того ж роду та якості, виправити пошкоджені речі тощо. За таким же принципом Пленум Верховного Суду СРСР рекомендує проводити відшкодування збитків у колгоспному праві у випадках загибелі чи розкрадання худоби та іншого майна колгоспів.

Третій період (1964–1991 рр.) – стабілізація – характеризувався зміною політики комуністичного режиму щодо колгоспів, яка полягала в тому, що радянські керівники перейшли від екстенсивного процесу до інтенсифікації створення значних виробничих сільськогосподарських підприємств. Такий підхід привів до зміни правового регулювання колгоспних відносин, доказом яких стала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення ролі Міністерства сільського господарства СРСР в керівництві колгоспним і радгоспним виробництвом» від 1 березня 1965 р., згідно з якою Міністерству сільського господарства СРСР доручався контроль за використанням колгоспного майна, забезпечення схоронності та організація його захисту від протиправних посягань. Цей документ гарантував оплату праці колгоспників, а натуральна оплата праці стала мати додатковий характер.

Нова політика щодо колгоспів знайшла своє відображення в прийнятті нормативно-правових актів, пов'язаних із підвищенням ефективності використання їх майна. До таких документів належить Постанова Раднаркому УРСР «Про преміювання працівників державних підприємств і організацій сільського і водного господарства за економію пального, мастильних матеріалів та про матеріальну відповідальність за їх перевитрату» від 28 квітня 1967 р. Цей нормативно-правовий акт давав керівникам право заохочувати колгоспників до збереження такого важливого майна, яким були паливно-мастильні матеріали.

У листопаді 1969 р. відбувся третій Всесоюзний з'їзд колгоспників, на якому був прийнятий новий Статут колгоспів та обрана Союзна рада колгоспів [5]. Такі установи наділялися всіма правами юридичної особи з правом мати власне майно, основні й оборотні кошти, створювати фонди соціального страхування та забезпечення. Згідно із цим документом дозволялося створення міжколгоспних і державно-колгоспних підприємств та організацій, а також підсобних промислів на основі місцевої сировини.

З метою узаконення згаданого органу 16 червня 1971 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про затвердження Положення про Союзну раду колгоспів і зразкових положень про ради колгоспів союзної республіки, автономної республіки, краю, області та району», згідно з яким Союзна рада колгоспів отримувала право давати рекомендації щодо підвищення ефективності використання колгоспного майна та підвищення продуктивності суспільного виробництва.

Розширення прав колгоспів, питання використання ними майна привели до того, що в низці випадків виникали судові суперечки між підприємствами, які потребували свого законного вирішення. З метою врегулювання цього питання 6 жовтня 1970 р. було прийнято Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР «Про застосування судами законодавства при вирішенні спорів, однією із сторін у яких є колгосп», відповідно до якої колгоспи наділялися всіма правами юридичних осіб, мали право захищати свою власність у судах, вимагати компенсації збитків, завданих їх майну.

У процесі виробничої діяльності виникали питання, пов'язані з передачею колгоспних земель під державні чи суспільні потреби, що призводило до втрат урожаю та завдавало шкоди їх майну. Із цієї причини 9 серпня 1974 р. Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про відшкодування збитків землекористувачам і втрат сільськогосподарського виробництва при відведенні земель для державних і громадських потреб». За цим нормативно-правовим актом колгоспи отримували право на компенсацію шкоди їх майну, нанесеної під час відчуження земель іншими користувачами. У свою чергу ради міністрів союзних республік і Міністерство сільського господарства СРСР зобов'язувалися вжити заходів до подальшого поліпшення використання земель та охорони сільськогосподарських угідь. При цьому їм надавалося право виділення для державних чи громадських потреб земель несільськогосподарського призначення, або не придатних для сільського господарства, або сільськогосподарських угідь гіршої якості. Як вказувалося у наведеній постанові, Міністерство сільського господарства СРСР мало посилити контроль за використанням земель і майна колгоспами, радгоспами та іншими землекористувачами.

Розвиток правовідносин у сфері сільського господарства призвів до виникнення судових справ стосовно компенсації збитків, нанесених колгоспам та іншим підприємствам. Регламентація цього питання проводилась на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про матеріальну відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації» від 13 липня 1976 р. Правила, введені цим документом, могли застосовуватись також до випадків відшкодування шкоди, заподіяної робітниками та службовцями підприємству, установі, організації. У разі нанесення значних матеріальних збитків або наявності в діях винного умислу відповідальність за такі дії наставала на основі діючого в той історичний період кримінального законодавства.

Як вказує Г.Г. Харатішвілі, відповідно до чинного в аналізований період законодавства одночасно з майновими правами, якими користувалися члени колгоспів, існували також майнові обов'язки, найважливішим із яких був обов'язок берегти колгоспну власність [6, с. 98]. Із цієї причини колгоспники зобов'язувалися дбайливо ставитись до колгоспного

майна, будівель, техніки, транспортних засобів, худоби тощо. Винні особи залучалися до матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. За заподіяння шкоди майну колгоспів в СРСР встановлювалась матеріальна відповідальність, що полягала в тому, що колгоспники, які заподіяли майнову шкоду колгоспу, зобов'язані відшкодувати її за рахунок своїх коштів або майна.

У радянський період був відсутній закон, що повністю регулював би матеріальну відповідальність колгоспників, а існували лише окремі нормативні акти. Тому матеріальна відповідальність колгоспників регулювалась нормами цивільних кодексів союзних республік, які не враховували специфіку відносин між колгоспом і колгоспниками. Матеріальна відповідальність колгоспників за шкоду, заподіяну майну колгоспу, ґрунтується на тих же принципах, на яких побудоване покладання відповідальності за радянським правом через наявність майнової шкоди, протиправної поведінки, провини й причинного зв'язку між протиправною поведінкою та розміром нанесеної шкоди.

Згідно з доктринальними підходами С.С. Карінського, М.С. Сахіпова, Я.Я. Страутманіса, Н.М. Козиря, Н.І. Тітової, щодо колгоспників вводилась лише обмежена матеріальна відповідальність. Повна відповідальність повинна наставати за навмисного заподіяння шкоди основним засобам колгоспного виробництва, заподіяння шкоди матеріально відповідальними особами, а також коли заподіяно шкоду майну колгоспу не під час виконання службових обов'язків. Обмежену матеріальну відповідальність несе особа під час заподіяння шкоди з необережності, у разі відсутності умислу та в процесі роботи в громадському господарстві.

З огляду на специфіку колгоспно-правової відповідальності М.С. Сахіпов виділяє такі її особливості: а) за колгоспно-правової відповідальності суб'єктом владних повноважень є колгосп; б) вона є відповідальністю «внутрішньої дії»; в) зміст колгоспно-правової відповідальності – державний і суспільний осуд правопорушника [7, с. 95].

Під час упорядкування законодавства про матеріальну відповідальність колгоспників і працівників радгоспів радянські юристи виходили з процесу підвищення рівня усупільнення колгоспної власності та зближення двох форм соціалістичної власності. Цей процес проявлявся в поступовому вдосконаленні умов праці в колгоспах і наближенні їх до умов праці на державних сільськогосподарських підприємствах.

У радянський період матеріальна відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству або установі з вини осіб, які перебувають із ними в трудових відносинах, зазвичай є обмеженою. Робітники та службовці несли матеріальну відповідальність у розмірі дійсної шкоди, заподіяної їх діями, проте не більше певної частини заробітної плати. У деяких випадках, що знайшли відображення в радянському законодавстві, встановлювалась відповідальність у повному чи підвищеному обсязі, яка мала на меті диференціацію розмірів відповідальності залежно від ступеня вини працівника, що завдав матеріальної шкоди, а також від тяжкості вчиненого проступку.

На думку М.С. Сахіпова, колгоспно-правова відповідальність є однією з форм юридичної відповідальності через її санкціонування державою, проте в колгоспах діє також громадська форма відповідальності [7, с. 101].

Подальший розвиток виробничих відносин між підприємствами привів до необхідності регулювати майнові спори, що виникають між суб'єктами господарської діяльності. З метою вирішення цього питання 29 червня 1979 р. Пленум Верховного Суду СРСР прийняв Постанову «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, однією із сторін у яких є колгосп або міжколгоспна організація».

13 вересня 1985 р. РМ СРСР прийняла Постанову «Про відповідальність колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств і організацій за нераціональне використання матеріальних ресурсів». Згідно із цим документом у разі нецільового використання матеріальних ресурсів із користувачів стягується вартість використаних не за цільовим призначенням або перевитрачених матеріальних ресурсів у півторакратному чи двократному розмірі. У разі несвоєчасного перерахування цих сум стягнення їх із зазначених сільськогосподарських

підприємств та організацій проводиться фінансовими органами за рішенням виконавчих комітетів районних рад народних депутатів за поданням органів системи міністерств.

У радянський період відшкодування майнової шкоди, заподіяної колгоспниками під час здійснення їхніх статутних трудових обов'язків, регулювалося нормами цивільного права. Водночас вважалося, що статутні трудові обов'язки колгоспників дедалі більше зближуються з трудовими обов'язками робітників і службовців. Значний крок у цьому напрямі зроблений у Зразковому статуті колгоспу, у п. 13 якого сформульовано принцип обмеженої матеріальної відповідальності колгоспника, запозичений із трудового права. Водночас відомий радянський юрист С.М. Братусь вважав недоцільним відмовлятися від застосування тих норм цивільного права, які можуть і повинні бути використані для регулювання майнових відносин у колгоспах [8, с. 158]. Натомість В.А. Рахмілович стверджував, що громадянську відповідальність тягне будь-яке протиправне заподіяння майнової шкоди незалежно від того, який характер протиправності, нормою якої галузі права встановлено заборону вчинення такої дії, якою заподіяно майнову шкоду [9, с. 55]. На думку Л.А. Сироватської, матеріальна відповідальність працівників є самостійним видом відповідальності за радянським трудовим правом, відмінним від дисциплінарної відповідальності та майнової відповідальності організації за ушкодження здоров'я працівника; учений виводить матеріальну відповідальність із порушення працівником його обов'язку берегти та зміцнювати соціалістичну власність [10, с. 179]. Отже, в аналізований історичний період відбувався інтенсивний процес формування колгоспного права, основою якого стали теоретичні розробки радянських науковців. Водночас органи державної влади СРСР та УРСР приймали нормативно-правові акти з метою охорони колгоспного майна, компенсації збитків, підвищення ефективності колгоспного виробництва.

Висновки. Таким чином, охорона майна колгоспів та інших сільськогосподарських підприємств пройшла три етапи історичного розвитку.

У перший період (1919–1930 рр.) приймалися розрізнені нормативно-правові акти, що регламентували матеріальну відповідальність за правопорушення, пов'язані з власністю артілі.

Другий етап (1930–1964 рр.) збігався з періодом тоталітаризму (1930–1953 рр.), який характеризувався прийняттям нормативно-правових актів, спрямованих на усупільнення майна селян і передачу його колгоспам, а також прийняттям досить жорстких нормативно-правових актів, що встановлювали санкції за правопорушення, пов'язані з колгоспною власністю. Водночас радянське керівництво проводило різновекторну правотворчу діяльність, спрямовану на підвищення рівня правової охорони колгоспного майна. Тому прийняті нормативно-правові акти часто дублювали один одного й містили загальні положення, що мали декларативний характер.

Третій період (1964–1991 рр.) характеризувався впорядкуванням відносин, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, прийняттям нормативно-правових актів з охорони майна, пом'якшенням норм відповідальності з охорони власності колгоспів та використанням актів, які передбачали компенсацію шкоди, нанесеної колгоспній власності.

Список використаних джерел:

1. Примерный устав сельскохозяйственной артели : принят Колхозцентром, одобренный НКЗ СССР и утвержденный СНК СССР и Президиумом ЦИК СССР 11 марта 1930 г. // Еженедельный информационный бюллетень. – 1931. – № 11. – С. 26–29.
2. Примерный устав сельскохозяйственной артели от 17 февраля 1935 г. // Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1935. – № 11. – С. 129–138.
3. Об ответственности за потравы посевов в колхозах : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11 января 1955 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1955. – № 1.
4. Об изменении практики планирования сельского хозяйства : Постановление Центрального комитета КПСС и Совета Министров СССР от 9 марта 1955 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1968. – Т. 4. – С. 192–197.

5. Примерный Устав колхоза: принят Третьим Всесоюзным съездом колхозников 27 ноября 1969 г., утвержден постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР 28 ноября 1969 г. – М. : Колос, 1980.

6. Харатишвили Г.Г. Некоторые уставные права и обязанности членов колхозов / Г.Г. Харатишвили // Правоведение. – 1968. – № 4. – С. 97–101.

7. Сахипов М.С. Проблема ответственности в колхозном праве / М.С. Сахипов ; отв. ред. А.Е. Еренов. – Алма-Ата : Наука КазССР, 1972. – 280 с.

8. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М. : Юридическая литература, 1976. – 216 с.

9. Рахмилович В.А. О противоправности как основании гражданской ответственности / В.А. Рахмилович // Советское государство и право. – 1964. – № 3. – С. 53–62.

10. Сыроватская Л.А. Ответственность по советскому трудовому праву / Л.А. Сыроватская. – М. : Юридическая литература, 1974. – 183 с.

